

RUDNIK NA RATITOVCU

(Prispevek k zgodovini železarstva v Železnikih)

Upam, da ga vsaj v Selški dolini ni, čigar noga še ni stopila na vrh Ratitovca. Mnogi ga kar dobro poznajo ali vsaj mislijo tako, čeprav ne vedo, da tudi Ratitovec skriva v sebi premnoge, današnjim rodovom še neodkrite skrivnosti.

Nekdaj planinstvo tod pač ni bilo razvito kot dandanes, saj so prvo kočo na Ratitovcu postavili šele leta 1925 v spomin na takrat že rajnega Janeza Evangelista Kreka. Kdo ve, kako bi mu bilo pri duši, če bi vedel, da so na njemu tako dragem Ratitovcu zgradili kočo v njegovo čast, nedaleč od nekdanjega rudnika, ki je bil last celo nekega Železnikarja.

O rudniku doslej takorekoč nihče nič ni vedel. Precej obiskovalcev našega očaka, med katerimi naravno prevladujejo domačini, ve za nekatera brezna. Najbolj »znamenito« med njimi je gotovo brezno, imenovano Grintloh. Leži pod Altemavrom nad Torko. Kot še marsikatera njemu podobna luknja v deželi lipovega lista je tudi brezno Grintloh znano po starem izročilu, ki pravi, da je njega dni padla vanj pastirica, kito njenih las naj bi pa naplavila voda nekje v bližini Torke (inačica prebivalcev Raven: lase naj bi našli celo na Ravnah!). Če naj bi to bilo res, bi luknja morala biti izredno globoka, kar bi lahko skleпали tudi po tem, da kamen, ki ga vržemo vanj, slišimo še kakih 15 sekund. Če to primerjamo z breznom Propantes, na jugu Peloponeza, globokim dobrih 300 m (menda najgloblje povsem navpično vhodno brezno v Evropi!), ko kamen zaslišimo šele po »borih« 12 sekundah, kot beremo v članku o odpravi kamniških jamarjev v časopisu Delo, potem bi v naši deželi dobili novega rekorderja. Resnica je seveda čisto drugačna, saj je brezno po zadnji izmeri globoko le 50 m. Kljub vsemu obstaja med njima nekakšna mitološka povezava: kot naj bi v Grintloh padla pastirica, tako naj bi se v Propantes odpravil Orfej iskat svojo Evridiko, ki si jo je s čudovitimi zvoki svoje lire že izprosil, zaradi dvoma tudi izgubil. Na dnu grškega brezna Kamničani niso našli bajeslovnih bitij, a tudi v Grintlohu nismo našli nobenega dokaza o domnevnem padcu ubogega dekleta v brezno.

Zapustimo Grintloh z njegovo legendo vred in se raje posvetimo drugemu breznu na severni strani Gladkega vrha proti Pečani. Na srečo je vsaj ograjeno, saj je ob bujni vegetaciji vhod viden šele iz neposredne bližine. Brezno je globoko od 45 do 50 m, kar je ugotovila naša jamaraska odprava dveh prekaljenih jamarjev Dareteta Manfrede in Toneta Dežmana ter dveh novincev Bojana Švabiča in pisca. Vanj smo se prvič spustili četrtega novembra 1984 na pobudo takrat dežurnega oskrbnika v planinski koči Staneta Čufra, ki je v breznu že enkrat bil. Ker smo imeli premalo opreme, nismo pričakovali novih odkritij.

Lesene stopnice v poševnem rovu

Kakor smo malo pričakovali, toliko več smo našli. Zanimiv je že sam vhodni jašek, kjer smo že po prvih nekaj metrih naleteli na pravcote stopnice. To so krajša ali daljša bruna — verjetno smrekovi ali jelovi sušci — vpeta v živo skalo tako trdno, da so nas z lahkoto zdržala. Te stopnice se nato iz skoraj navpičnega vhodnega jaška s prekinitvami nadaljujejo po približno 15-metrski vertikali. Sledi ji precej poševna polica, široka kake 3 m, nato pa končno še kakih 30 m vertikale brez stopnic do dna jame.

Takoj nam je bilo jasno, da so te stopnice plod človeškega dela, a v prvem hipu je bilo to tudi vse, kar nam je bilo razumljivega. Le kaj in kdaj so ljudje tod okoli iskali? Delni odgovor smo našli v rovu, polnem jamskega lesa, ki vodi z dna jame proti vzhodu. Že kmalu na začetku rova je prva dvojica naše odprave našla lepo ohranjen lesen jamski voziček, velik približno $30 \times 40 \times 10$ centimetrov. Žal sta imela, kot pravimo, na koncu prstov oči: že ob rahlem dotiku se je voziček sesul v prah. Ostalo je le eno samo kolesce, premera ca. 10 cm in debeline 5 cm. Radovednost ali, če hočete, raziskovalna vnema, bi nas gnala še kar naprej, a smo se za prvi dan od jame morali posloviti. Ko sem kot vedno zadnji končno le prisopihal na svetlo, pridušajoč se, nikdar več v nobeno jamo in ko se je moja bolj navidezna kot resnična nejevolja ob pogledu na polno steklenico piva razpuhtela kot jutranje meglice, ki jih obsijejo sončni žarki, smo se neutegoma dogovorili: začeto, a nedokončano delo moramo nadaljevati do konca. Ugotoviti moramo, smo si rekli, kakšni rovi so še, kaj so v njih delali, kdo je bil lastnik in še mnogo drugih stvari. Del odgovorov smo našli v sami jami, drugi del v arhivih, a ostanek bo na žalost ostal za večno zakopan v svetu senc. Zato je pričujoči prispevek le drobec celotnega mozaika te človeške Kalvarije, ki se je godila pred več kot sto leti, in izraz hvaležnosti tistim neznanim rudarjem, ki so s svojim delom, pravzaprav z nečloveškim garanjem, prispevali k razvoju svojega kraja in cele doline.

Pri nadaljnjih spustih v jamo smo ugotovili, da gre za opuščen rudnik železove rude, kakršnih je v naših krajih precej, na žalost večinoma zasutih ali pozabljenih, kot je bil pozabljen tudi ta na Ratitovcu. Na več mestih smo našli vrtine, v katere so polagali razstrelivo (verjetno smodnik) in od eksplozij in razsvetljave počrnele skale. Z dna jame vodi več rovvov, od katerih sta omembe vredna le dva, ker sta od ostalih mnogo daljša in se končujeta z navpičnimi

Vhod v jašek — v sredini
spodaj lesen valjast vitel

jaški. Prvi rov vodi proti vzhodu, drugi proti zahodu. V vzhodnem rovu sva ob zadnjem podvigu z Bojanom našla del tistega, kar smo iskali: železovo rudo.

Približno smo si lahko tudi zamišljali tehnologijo pri izkopu rude. Ker takrat še niso poznali raznih pnevmatskih svedrov, je bil kramp ali cepin najverjetneje edino poznano orodje, ki ga današnji rudarji poznajo bolj po imenu. Poleg samega izkopa nas je mučilo vprašanje notranjega prenosa. V obeh glavnih rovih sta še dobro ohranjena lesena valjasta vitla, s katerima so vlačili rudo iz navpičnih jaškov v vodoravne rove. Na tla so položili deske ali po dolžini prežagane tanjše sušce, da so vozičke lažje potiskali ali vlekli do dna glavne jame. Kolikor se je le dalo, so že takoj ločevali jalovino od rude, med katero smo našli čudovite kalcitove kristale. Pri vходу v neki jašek so naredili pravo škarpo iz neuporabnih in za transport težkih skal. Rudo so prali, tako vsaj sodim, v sedanji luži nedaleč od vstopa v brezno. Pri prevozu vozičkov so si pomagali še z lesenimi vlečnimi kljukami, od katerih je ena še zelo dobro ohranjena. Močno spominja na pastirsko palico, in ko sem jo držal, si nisem mogel kaj, da si ne bi zapel tiste Gregorčičeve o zakrivljeni palici v roki. V splošno zadovoljstvo občinstva sem s svojim jamskim rjoventjem takoj prenehal, sicer ne vem, kako bi se vse skupaj končalo.

Očitno je bilo dno glavne jame stekališče transportnih poti, od koder so rudo nato morali iz globine 50 m na nek način spraviti na površje. Gotovo je, da so jo na svetlo vlekli z vitli (zunaj sicer nismo našli nobenega, kar tudi ni čudno!), o čemer pričajo žlebovi v skali tik pod vrhom brezna, ki so jih vrezale konopljene vrvi. Ker so se vreče ali zaboji, kamor so rudo pač naložili, radi zatikali ob razne skalne roglje, so na takih kritičnih točkah stali delavci kot nekakšna pomoč za hitro ukrepanje. Le ugibamo lahko, ali so stali na že omejenih stopnicah — bruncih, na visokih lestvah ali kar preprosto na skali. Ne vemo, kako so poskrbeli za varnost, ker bi bil vsak zdrs usoden.

Z dna jame v višini kakih 30 m dobro vidimo pravo polžasto stopnišče iz brun, ki se navidez slepo konča. V začetku smo skleпали, da so na njem morda kopali rudo in jo vsipali na dno. Pri zadnjih dveh spustih sva s Petrom Vebrom, ki se nam je v letošnjem letu priključil, ugotovila, da so te stopnice »knapi« uporabljali za izhod iz jame. O tem sva se prepričala, ko sva stopnišče bolj natančno pregledovala s prve police. Konča se namreč v isti višini kot polica. Razdaljo med stopnicami in polico so premostili z nekakšno brvjo. Naslednja

Na sliki Bojan Švabič in pisec Jože Dolenc z vlečno kljuko v roki. V ozadju vhod v rov

nejasnost je bila razsvetljava. Našli smo le nekaj skalnih polic, kamor so postavljali svetila. Verjetno so bile plamenice najboljša možna razsvetljava, zlasti če so jih še oplemenitili s smolo iglavcev, ki jih je bilo v izobilju na razpolago.

Težaškega dela s tem, da je bila ruda zunaj, še zdaleč ni bilo konec. Začel se je namreč težaven prevoz z Ratitovca v dolino. Rahlo vidna je še steza, po kateri so rudnino s sanmi vozili do Pečane in čez preval Vratca v Razor, od tam na Prtovč ter po južnih obronkih Štedel vrha po stezi nad Plenšakom na Jesenovc. Še dandanes bi pozoren obiskovalec na tej stezi opazil čisto gladko skalo, ki so jo zlizale neštete težko naložene sani. Verjetno bi še zdaj pod kakšnim zoprnim ovinkom našli ostanke rude, saj brez prometnih nesreč gotovo ni šlo.

Prevoz z Jesenovca v Železnike je bil v primerjavi s prestanimi napori prava šala. Vprašanje je le, do katere peči so rudo vozili. Bili sta namreč dve, ena v Gorenjem koncu (sedaj tako ponesrečeno Na plavžu imenovanem!) in druga na Racovniku. Na prvi pogled se zdi vprašanje nesmiselno, saj bi bilo logično, da bi tovor odložili že v Gorenjem koncu.

Najti je bilo treba listine, ki bi dokazovale lastništvo, dobo in še kaj drugega. Na pobudo škofjeloškega arhivarja Franceta Štukla, pri katerem sem najprej iskal podatke, sem se oglasil v Nadškofijskem arhivu in Arhivu Slovenije. Medtem ko v prvem kljub nadvse prijaznemu arhivarju dr. Dolinarju nisem zasledil nič oprijemljivega, sem po nekajurnem brskanju po rudarski knjigi za Kranjsko v Arhivu Slovenije s pomočjo na moč ustrezljivega uslužbenca našel obilo podatkov, s katerimi sem rešil vsaj del uganke. Rudnik je bil last Jožefa Martinčiča, fužinarja iz Spodnjih Železnikov, kakor so takrat imenovali sedanji Racovnik in Trnje. Pri rudarskem sodišču v Ljubljani ga je registriral 27. januarja 1820. Zanimiv je podatek, da je vpisal dva jaška, jašek sv. Jožefa pod vložno številko 54 in jašek sv. Frančiška pod številko 55. Tedaj je bil Martinčič tudi predstojnik fužinarjev, ki so si pravico, da volijo svojo rudarsko in fužinarsko oblast, izborili že leta 1784. Takrat je prenehala veljati zakonodaja iz leta 1575; po dobrih 200 letih. Mimogrede bodi omenjeno, da so si tudi Kroparji prizadevali priboriti iste pravice kot Železnikarji, a jim to ni uspelo.

Ob listanju rudarske knjige sem opazil, da so rudniške jaške imenovali po svetnikih, zato tudi ne preseneča, da prvi jašek nosi ime lastnikovega pa-

Jalovina v rudniku Cok
na Jelovici

trona. Morda je bilo njegovi ženi ime Frančiška? F. Štukl meni drugače. Povedal mi je, da je drugi jašek (rudnik) poimenoval po patronu podružnice farne cerkve, torej po sv. Frančišku.

Vrnimo se k vprašanju, zakaj sta bila vpisana dva jaška, na isti dan in z istim opisom lokacije. Vložka sta v nemškem jeziku kot celotna rudarska knjiga v tem času. Opis je naslednji: *Bergbau der Eisen-Erze im Laibacher Kreise, Bezirk Laak, Pfarr Selzach, Gebirg Golle hrib im Orte na Ratitouze neben der Petschana Alpe* ali v prevodu: rudnik železovih rud v ljubljanskem okrožju (kresiji), območje Loka, fara Selca, gora Goli hrib (Gladki vrh) v kraju na Ratitovcu poleg planine Pečana. Z jezikoslovnega stališča je zanimiva fonetična pisava »na Ratitouze«, saj še danes v pogovornem jeziku knjižno pravilno končnico »-u« izpuščamo in jo nadomeščamo s polglasnikom. Ko sem torej zasledil dva vpisana jaška, sem menil, da mora obstajati še nek rudnik nekje v soseščini že opisanega. Iskal sem ga brez uspeha. Uspešnejši je bil Peter, ko ga je po pripovedovanju domačinov, a še bolj po lastni intuiciji našel na severnem obronku Altemavra.

Povrnimo se k že omenjenima plavžema v Železnikih, ki sta bila takrat pravzaprav še peči na volka. Ker je Martinčič imel deleže le pri peči v Spodnjih Železnikih, so rudo verjetno vozili skozi Gorenji konec mimo prve peči na Racovnik, kjer je bila druga. Rudo je seveda lahko tudi spotoma v Gorenjem koncu prodajal oziroma jo zamenjeval, kar je bilo čisto običajno v že razvitem blagovnem gospodarstvu. O tem govori tudi pismo Antona Žerovnika, upravnika Zoisovih fužin v Bohinju, svojemu gospodu, kjer med drugim pravi, da bi »... Kamenčani (iz Kamne gorice, op. pisca) iz srca radi našo rudo po 30 kr. plačali, zakaj Kamenčani so na našo rudo glih koker mačka na miš...«

Rudnik je obratoval kakih štirideset let. Martinčič ali njegov pravni naslednik ga je izpisal 9. novembra 1860, torej dobra štiri desetletja pred dokončno opustitvijo železarstva v Železnikih. Vzrokov za opustitev rudnika je bilo več in so nam danes tudi v glavnem vsi znani. Pomanjkanje rude in izredno visoki stroški izkopa ter prevoza rude po eni strani ter po drugi vse hitrejši razvoj tehnologije v svetu, kateremu Železnikarji niso več mogli slediti, so opravili svoje. Skoraj iznenada je bila brazilska ruda v Trstu cenejša od železnikarske, zato so kmalu po odprtju južne železnice začeli v Škednju pri Trstu postavljati plavže. Po neizogibni in hkrati kruti logiki gospodarskega razvoja so naši železarski kraji izgubili praktično vse nekdanje primerjalne

prednosti. S tem je bila železnikarska doba dokončno končana in ljudje so zato morali najti nove rešitve, ki na žalost niso prišle kar čez noč. Danes bi temu rekli prestrukturiranje gospodarstva! Zato nas ne sme presenečati, da je prej za silo kar dober življenjski standard padel pod eksistenčni minimum in da so morali nekdanji kovači sedaj s konglicami, nekakšnim »statusnim simbolom«, nemalokrat dobesedno naberačiti malce mleka in kruha pri okoliških kmetih. Spomin na to bedo še danes ni zbledel, a reči moram, da so reakcije ljudi še zdaj delno krivične. Ljudje pač prepogosto pozablajo preprosto dejstvo, da so bili v večstoletni zgodovini Selške doline ravno železnikarski fužinarji in kovači osnovno gibalo razvoja cele doline in brez njih bi tudi kmetijstvo ostalo na dosti nižji ravni razvoja, kot je. Ne bi bilo tolikšnega napredka brez sožitja, a v hudih časih zatona in krize so okoličani vse prerađi pozabljali, da je bil njihov razvoj odvisen prav od razvoja gospodarstva v Železnikih.

Za sklep še predlog: kakor je plavž v Gorenjem koncu zaščiten kot edinstveni tovrstni tehnični spomenik v Sloveniji, tako zaščitimo še ta rudnik, ki bi to tudi zaslužil, saj po eni strani zgovorno priča o nadčloveških naporih rudarjev in po drugi strani brez rudnikov ne bi bilo niti peči, brez njih ne bi bilo fužinarjev in kovačev in končno ne bi bilo Železnikov takih, kot so nekdanj v njihovi večstoletni zgodovini bili.

VIRI

1. Rudarska knjiga za Kranjsko št. 2 — Arhiv Slovenije.
2. Fasc. I. iz 1860, reg. št. 42 — Arhiv Slovenije.
3. Anton Globočnik: Berg- und Hammerwerksort Eisern, Ljubljana 1867 (zasebni arhiv).
4. France Štukl: Prispevki k zgodovini železarstva v Železnikih, Loški razgledi, 32, 1985, str. 63—91.

Zusammenfassung

DAS BERGWERK AUF RATITOVEC

Beitrag zur Geschichte der Eisenindustrie in Železniki

Auf der Nordseite des Gladki vrh (1642 m) auf Ratitovec öffnet sich der fast 50 m tiefer Abgrund mit verwachsenem Eingang. Beim Eingangschacht trafen Höhlenforscher auf die Reste von Treppen aus hölzernen Balken, die fest im Felsen verankert waren. Mit Unterbrechungen führen sie 15 m senkrecht nach unten bis zum schrägen Sims, der in ungefähr 30 m tiefen senkrechten inneren Abgrund übergeht, wo man an den Wänden Reste einer schneckenartig gedrehten Balkentreppe, die bis zum Boden führt, erkennen kann. Am Grund zweigt sich die Höhle in zwei Gänge. Im östlichen Gang fand man viel Grubenholz und einen hölzernen Wagen (Maße: 30 × 40 × 10 cm), der nach zarter Berührung völlig zerfiel. Nur ein einziges Rädchen blieb übrig.

Bei den nächsten Höhlenbesuchen stellte man noch genauer fest, daß es sich hier um ein verlassenes Bergwerk für Eisenerz handelte, wie es sie im oberen Teil des Selca-Tales öfters gibt. Außer der Erzreste fand man in den Gängen noch zwei hölzerne Winden und einen Ziehhaken, mit denen man sich beim Transport des Grubenwagens geholfen hatte.

Urkunden berichten, daß das Bergwerk Jozef Martinčič, dem Hüttenbesitzer aus Železniki, gehörte. Er registrierte es beim Bergbaugericht in Ljubljana im Jahre 1820 mit der Angabe von zwei Schächten. Die Einträge erfolgten in Deutsch, wie auch das ganze Bergbaubuch in jener Zeit in deutscher Sprache geführt wurde. Die Beschreibung lautet: *Bergbau der Eisen-Erze im Laibacher Kreise, Bezirk Laak, Pfarr Selzach, Gebirg Golle hrib im Orte na Ratitouze neben der Petschana Alpe.* Das Bergwerk war ungefähr vierzig Jahre in Betrieb. Der Besitzer oder sein rechtlicher Nachfolger ließ es am 7. November 1860 löschen — also vier Jahrzehnte vor der endgültigen Auflassung der Eisenindustrie in Železniki.